

УДК 378.14: 372.857

ГАННА ТКАЧУК

Хмельницький національний університет

ПРОБЛЕМИ ПОЗААУДИТОРНОЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ ТА АВТОДИДАКТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ ЇХНЬОГО ВИРІШЕННЯ

Перехід української освіти, науки й технології до євроінтеграції зумовлює необхідність звернутися до оптимізації та розроблення методичної системи організації позааудиторної самостійної роботи студентів. Складність завдань з організації навчального процесу у вищих закладах освіти, заснованих на Болонських принципах, потребують нових ідей і підходів, що розвивають перспективи пошуку оптимальних технологій освітньої діяльності. Автор пропонує принципи автодидактики як технології самоосвіти спрямувати на вирішення проблеми організації позааудиторної самостійної роботи студентів.

***Ключові слова:** автодидактика, позааудиторна самостійна робота студентів, самоосвіта, дидактика вищої школи, освітні технології*

Питання бюджету часу на самостійну роботу студентів (СРС) дуже важливе з огляду на забезпечення нормального функціонування системи вищої освіти в країні і рівня надання освітніх послуг. Інтегрально в умовах того чи іншого вищого закладу освіти (ВЗО) це виявляється в тому, що значна частка студентів не виконала встановлені семестрові обсяги самостійної роботи (СР).

Ще в досить віддалені періоди розвитку вищої школи її керівництво постійно шукало вирішення цієї проблеми – організації СРС. Певна частина професорсько-викладацького складу (ПВС) вважала, що причина невиконання студентами встановлених видів і обсягів СР полягає у перевантаженні нею студентів. Були зроблені серйозні перевірки організації СРС в системі вищої освіти колишнього СРСР, які підтвердили факти перевантаження студентів СР, а також була проведена під патронажем Міністерства вищої та середньої спеціальної освіти СРСР серія науково-методичних семінарів із проблеми організації й управління

позааудиторною самостійною роботою студентів (ПСРС). Як практичний результат вийшов інструктивний лист Міністерства № Н-37 від 31.07 1962 р. «Про тижневе навантаження студентів усіма видами навчальних занять», яким була унормована ПСРС обсягом 18 академічних год. на тиждень при 36 академічних год. тижневого аудиторного навантаження за розкладом занять. А також у всіх ВНЗ СРСР були створені комісії з дослідження бюджету часу ПСРС. Їх завданням було впорядкувати перелік видів ПСРС з кожної навчальної дисципліни, їхню реальну працемісткість у годинах та унормування. Наслідки практичного запровадження цього проекту щодо упорядкування бюджету часу ПСРС позитивно виявили себе в подальшому практичному застосуванні при реформуванні навчального процесу.

Період, що розпочався в колишньому СРСР у кінці 1960-х і тривав до кінця 90-х років, приніс вищій школі декілька важливих науково-педагогічних новацій, що мають безпосереднє відношення до СРС [1]. Керівники вищої освіти державного рівня усвідомлювали, що для будь-якого ВНЗ недостатньо якісно організувати налагоджену ПСРС. Слід якісно моніторити цей процес, як по всьому загалу студентів і спектру навчальних дисциплін, так і персонально за окремими позиціями навчальних планів і програм. Це і було головною метою науково-педагогічного проекту для системи вищої освіти під назвою «атестація поточної успішності СРС» (так звана (т.з.) атестація). Запровадження атестації скрізь супроводжувалося сильним внутрішнім спротивом з боку трудових колективів кафедр і студентів, оскільки в кожному семестрі планувалося проведення трьох обов'язкових семестрових атестацій, а це означало, що на кожного викладача припадав додатковий тягар навчальної, організаційної, методичної й виховної роботи. Неважко підрахувати додаткове навантаження і на студента, зумовлене атестацією. Поліпшила ситуацію наполеглива праця переважної частини працівників ВНЗ і студентів для запровадження системи атестації поточної успішності студентів, що рівнозначно системі атестації СРС взагалі. Ця робота дозволила досягти в системі вищої освіти конкретних успіхів в організації СРС, яка стала організаційно і методично більш упорядкованою не лише за контрольними функціями, але й за змістом. ПСРС ВНЗ став більш предметно вникати в поточні й перспективні питання відносно змісту ПСРС і забезпечення реальних можливостей її успішного виконання. Конкретні терміни трьох обов'язкових атестацій із жорстким адміністративним контролем їхнього виконання підвищили рівень навчальної роботи, ПСРС і рівень якості навчального процесу.

Але, не зважаючи на явні здобутки, завдяки запровадженню системи атестацій, поступово в навчальному процесі стали виявляти себе негативні тенденції, що з'явилися під впливом командно-адміністративного стилю управління системою освіти. Якість роботи ВНЗ, а також підпорядкованих їм навчальних структур і ПСРС кафедр стали фактично оцінювати за підсумками семестрових атестацій – абсолютною успішністю та середнім балом. Унаслідок цього атестація перетворилася у гонитву за балами, які виставлялися студентам фактично за позааудиторну СР. Цей стиль керівництва системою вищої освіти проіснував до кінця радянської епохи і певною мірою виявляє себе і нині [2].

Покажемо деякі характерні особливості процесу позааудиторної СРС, які виявили себе в попередні періоди та ілюструються осередненою за період з 1993 по 2008 роки інформацією (рис. 1) в розрізі курсів денної форми навчання Хмельницького національного університету [3]. Найявна чітка тенденція зростання тижневого обсягу пропущених навчальних занять від першого до п'ятого курсу. Якщо на молодших курсах пропуски становлять всього 6,3 % від запланованого тижневого навчального навантаження, то на третьому – 17,8 %, а

на п'ятому – 32,5 %. Тенденція до зменшення тижневого бюджету часу, який витрачає студент на СР, характерна для природничих та інженерних спеціальностей у цілому по країні. Інтерес до СРС мав би зростати якщо не з другого, то хоча б з третього курсу. ППС ВЗО і особливо факультетські працівники мали б з увагою прийняти пересторогу про те, що тижневий обсяг пропущених студентами навчальних занять може досягнути небезпечного рівня, при якому студент не зможе наздогнати пропущений матеріал до кінця запланованого терміну проходження ним частини індивідуальної академічної траєкторії, за яку слід звітувати і, як наслідок, не зійти з неї. Покажемо, що з використанням бюджету часу студентів на СРС можуть виникати проблеми, які перешкоджають виконанню запланованого графіка СРС. У першу чергу, це пропуски навчальних занять студентами, компенсувати які студент може лише за рахунок додаткового часу, який він має витратити на СР над пропущеним програмним матеріалом. Завдяки цьому обсяг фактичної СРС T_c^* буде більшим від планового обсягу T_c :

$$T_c^* = T_c + \Delta T_c, \quad (1)$$

де ΔT_c – приріст обсягу тижневої СР, зумовлений компенсацією пропусків навчальних занять [4].

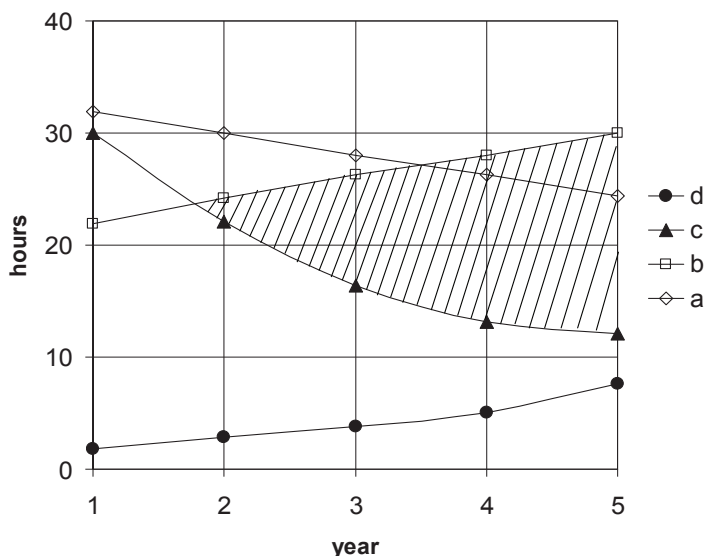

Рис. 1. Аналіз тижневого академічного бюджету часу студентів денної форми навчання за курсами на прикладі Хмельницького національного університету:

a – тижневе навчальне навантаження;

b – тижневий бюджет часу на СРС; c – використання тижневого бюджету часу на СРС;

d – тижневі пропуски занять студентами.

Нормативне тижневе навантаження студента, включаючи СР, становить 1 старий національний кредит – 54 год., що еквівалентно 1,5 єврокредитам. Якщо за середній норматив аудиторного тижневого навантаження студента прийняти 28 год., то тижневий норматив СР становить 26 год. Зростання фактичної СРС проти її нормативного значення внаслідок відпрацювання пропусків занять охарактеризуємо т. з. коефіцієнтом зростання обсягу СРС:

$$K = \frac{T_c^*}{T_c} = 1 + \frac{\Delta T_c}{T_c}, \quad (2)$$

де $\Delta T_c / T_c = \eta$ – відносна частка тижневої СР, витраченої на компенсацію пропущених занять у порівнянні з нормативним обсягом тижневої СР:

$$K = 1 + \eta. \quad (3)$$

Для організації ПСРС важливо, скільки часу СР слід витратити студенту на засвоєння матеріалу 1 год. пропущених аудиторних занять. Цю величину назовемо коефіцієнтом кількості годин СРС для компенсування однієї години пропущених аудиторних занять, яку позначимо γ . Значення γ встановлюють дослідним шляхом у процесі педагогічного експерименту. Нами встановлено, що для фундаментальних і природничих дисциплін цей час становить від двох до п'яти годин у залежності від рівня підготовленості студента, тобто $2 < \gamma < 5$.

На рис. 2 зображено залежність коефіцієнта зростання обсягу ПСРС від відносної кількості пропусків занять. Коли підготовлений студент ($\gamma = 2$) пропускає близько 20 % аудиторних занять, то йому слід в 1,5 разу збільшити тижневий обсяг СР, тобто з 26 до 39 год., тобто збільшити тижневе навчальне навантаження з 54 до 67 год., а для середнього студента ($\gamma = 3$) – до 77 год. При 20 % і більшій кількості пропусків виникає ситуація, коли фактично їх неможливо компенсувати за рахунок додаткової СР, на що в студента не вистачить добового часу. Тому при оцінюванні граничного рівня пропусків занять, досягнення якого пов'язане з незворотними процесами, що призводять до неможливості продовжувати навчання за вибраною індивідуальною академічною траєкторією, є підстава прийняти число $P = 20$ %.

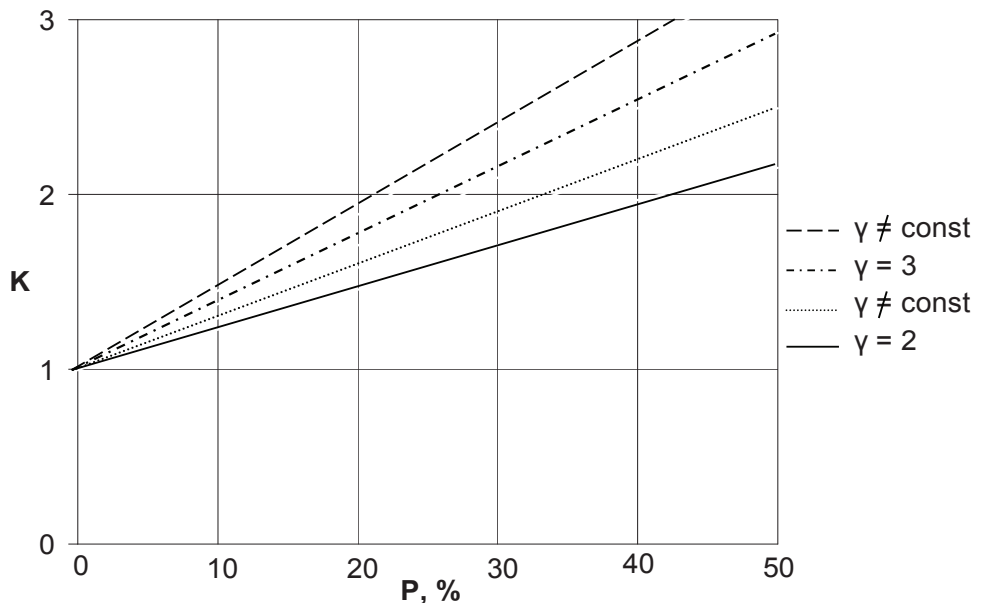

Рис. 2. Залежність коефіцієнта зростання обсягу самостійної роботи від відносної кількості пропусків студентом аудиторних занять

Повернемося до рис. 1: тижневе аудиторне навантаження студентів від курсу до курсу зменшується (а) в середньому з 32 аудиторних год. на першому курсі, включаючи 4 год. фізвиховання, до 22–24 год. на п'ятому. Така закономірність зміни тижневого навантаження аудиторними заняттями в навчальних планах закладена для того, щоб надати можливість студентам старших курсів більше працювати самостійно. Як видно з рис. 1 (b), можливість студентів займатися СР зростає від курсу до курсу. Якщо від 54 год. тижневого кредиту часу відняти час тижневого аудиторного навантаження, то будемо мати час, що характеризує наявний тижневий резерв добового часу, призначений для виконання студентами всіх видів позааудиторної СР. Однак практика організації навчального процесу у ВЗО показує, що час, відведений на виконання студентами всіх видів СР часто використовується не за призначенням. Використання його від курсу до курсу зменшується (рис. 1 c). Найбільш оптимально його використовують першокурсники. Фактичний обсяг СР першокурсників перевершує розрахунковий резерв часу, майже на 8 тижневих год., що стає можливим лише за рахунок годин дозвілля і навіть сну. Майже близькі до оптимального використання часу, що відводиться на СР, студенти другого курсу. Студенти старших курсів, починаючи з курсу, витрачають вдвічі менше часу на СР, ніж першокурсники, п'ятого – у 2,8 рази менше. Використання студентами годин СР відображає заштрихована зона рис. 1., яка наочно ілюструє непродуктивні витрати студентом тижневого бюджету часу, виділеного на позааудиторну СР. На першому і другому курсах цей бюджет часу використовується в основному повністю. Вже на третьому курсі відношення тижневого часу, витраченого на СР середньостатистичним студентом до тижневого бюджету часу на цю роботу становить 43 %, а на четвертому і п'ятому курсах відповідно 53 % і 60 %. Ситуація з використанням студентами тижневого бюджету часу, що виділений на СР, та ще підсилена суттєвим обсягом пропусків, може звести нанівець наміри керівників ВЗО запровадити Болонські принципи організації навчального процесу. Необ'єктивно підходячи до причин, які зумовлюють негаразди в навчальному процесі сучасної вітчизняної вищої школи, в тому числі і ті, що належать до ПСРС, не враховувати вплив на них перебудовчих процесів всіх сторін життя і діяльності суспільства.

За останні десятиріччя під впливом демократизації в більшості сторін суспільного життя розвинених країнах світу відбулися якісні зміни системи вищої освіти. Під впливом цього й глобальних інтеграційних освітніх процесів відбулися масштабні перетворення в системах організації вищої освіти багатьох країн в тому числі й нашої [5]. Здійснена низка вагомих новацій у реформуванні системи вищої освіти і, зокрема, введення двоступеневої освіти, організація прийому на навчання до ВЗО за кошти фізичних та юридичних осіб, поступово введена кредитно-трансферна система організації навчального процесу на основі Болонських принципів організації освіти, здійснені рішучі кроки до інтеграції України у світовий освітній простір, прийнятий новий Закон про вищу освіту з її новою парадигмою [6].

Якщо в недалекому минулому СРС розглядалася як невід'ємна складова навчального процесу, що однак поступається за вагомістю аудиторним заняттям, то нині, згідно з новою парадигмою, СРС розглядається як головна складова вищої освіти. Об'єктивно настав новий етап у розвитку вищої школи, а відтак і в організації СРС, в якому навчальний процес слід переорієнтувати на формування у студентів мотивації – прагнення, бажання та здатності постійно здобувати знання з різних джерел інформації як виробничої, так і невиробничої сфер життя для формування готовності до професійної й соціальної діяльності. Тому нині виникають потреби у створенні умов для опанування вміннями й

навичками СР, необхідними для реалізації безперервної (впродовж життя) освіти та самоосвіти [7]. У зв'язку з цим висувається першочергове завдання підготовки майбутніх фахівців, яке полягає в суттєвих змінах в організації навчального процесу, зокрема СРС та пошук і обґрунтування оптимальних моделей СРС, які б забезпечували необхідні й достатні умови для формування у студентів знань, умінь і навичок самоосвіти, вміння навчатися самостійно. Найактуальніше це для дистанційної форми освіти й індивідуальних форм здобуття необхідних знань і умінь. При цьому базовою формою організації СРС має бути ПСРС денної форми навчання. В умовах функціонування нової парадигми СРС вирішення цих проблем має ґрунтуватися на принципово нових ідеях.

Новація, що впродовж останніх двадцяти років неперервно запроваджувалися в системі освіти України, як то ступенева освіта, гуманітаризація і демократизація освіти, Болонські принципи організації вищої освіти, принципи безперервного навчання, програма «Освіта впродовж життя», дистанційна освіта, вимагають пошуку можливостей для внесення ефективних змін у організацію навчального процесу і, особливо, в частині оптимальної моделі системи організації ПСРС. Педагогічний досвід останніх десятиріч показує, що вища школа ще далеко недопрацює у цьому напрямі. Це зумовило необхідність внести принципові зміни стосовно стратегії розвитку вищої освіти. Настав якісно новий етап її розвитку, коли в якості головного компонента вищої освіти розглядається СРС. Настав принципово новий її етап – самоосвіта.

На початку 1990-х відбулася знакова подія в розвитку освіти і науки. Нашим співвітчизником В. О. Курінським була видана спочатку брошура «Освітні роздуми», а згодом – ґрунтовна наукова праця «Автодидактика», яка повністю присвячена проблемам самоосвіти як окремого самостійного наукового напрямку в галузі освіти та педагогіки [8]. Ця праця відкриває перед освітянами, студентами, іншими здобувачами вищої освіти потужний пласт раніше невідомих в освітній сфері понять, категорій, визначень; і, найголовніше, що в цій праці розкриті принципи й механізми процесів, що проходять у свідомості здобувача освіти при засвоєнні ним інформації, показано, як в процесі самоосвіти проходить формування й засвоєння знань. Автодидактика виступає вчителем у процесі учіння – самостійному формуванні знань; це дуже специфічна й найдавніша форма навчання, отже, корені освіти кожного з нас заховані в самоосвіті – автодидактиці.

Автодидактика як напрям педагогіки освіти є новим. Відкриття автодидактики є принциповим і дає небачені до цього можливості дослідження й реалізації формування у здобувачів вищої освіти знань, умінь і навичок в процесі СР. Не слід вважати автодидактику лише педагогічною технологією, з чим в силу потужної наукової підтримки автодидактики як напряму педагогіки погодитися не можна. Автодидактика не лише відкриває новий науковий напрям у педагогіці, але й відображає нову парадигму в системі вищої освіти і, зокрема, в системі організації СРС, – це теорія самоосвіти, якої раніше не було. Автодидактика виходить з того, що все у світі є результатом руху матерії, і розглядає в першу чергу педагогічні рухи. Імагінація в автодидактиці – одне з найважливіших понять, яке має допомогти здобувачу освіти в роботі зі своїм організмом при запам'ятовуванні значних обсягів інформації. В автодидактиці культуру називають п'ятим виміром [8], який має стати основним елементом у створенні таких автодидактичних систем, які допомогли б здобувачеві освіти мислити та залишити на другому плані проблеми запам'ятовування. Безумовним є факт, що якщо людина займається розумовою діяльністю, то вона обов'язково пам'ятає. Одне з головних завдань автодидактики – правильно

організувати процес мислення. Автодидактика стверджує, що процес мислення стає ефективним, коли в учасника процесу він викликає інтерес. Інтерес – маловивчене явище людської природи, що пов'язане з усвідомленням. Автодидактика перебуває на вістрі усвідомлення. Це вістря має назву – інтерес, що визначається як потік асоціацій, що виникають самовільно. Дуже важливе місце в самоосвіті займає актуалізація інтересу. Актуальним інтересом в автодидактиці називають такий інтерес, який конкретно виявляється в певний інтервал часу, внаслідок чого вона повністю заповнюється духовно-інтелектуальним змістом і втрачає часові ознаки. Актуалізацію інтересу потрібно породжувати, збуджуючи його в різних об'єктах. Не чекаючи згасання точкового інтересу, потрібно переносити його енергію на інший об'єкт. Актуалізація інтересу має своїм підґрунтям саме переключення інтересу з об'єкта на інший об'єкт, що є корисним для дидактичного процесу відволікаючим фактором. Більш важливими є не лише набуті знання, але сам механізм, процес їх набування та його особливості.

Основні перші практичні правила теорії самоосвіти можна подати у наступному вигляді [8]: нічого не запам'ятовувати в лоб; робити лише те, що цікаво (шляхом актуалізації інтересу); намагатися перетворити розумову діяльність на фізичну; має рацію той, хто дивиться у словник до тисячі разів на день; запам'ятовувати не годиться, але кожне сприйняття має бути якомога повнішим; не робити спроб досягти відразу повного засвоєння і досконалого знання; прагнути до самоспостереження, яке через самоусвідомлення веде до свободи від самого себе; і така людина, безумовно, мислить більш вільно; засвоєння попереднього не є умовою переходу до наступного; автодидактичний закон негайного використання знань.

Висновки. В Україні не створена теоретична й методологічна основа для організації самонавчання громадян. Існуючі наукові, методичні й нормативні матеріали з дидактики самоосвіти за своїм науковим, методологічним і методичним рівнем не відповідають вимогам, що закладені в таких проектах, як «Освіта впродовж життя», дистанційне навчання й Болонські ініціативи стосовно забезпечення реалізації права громадян на одержання вищої освіти.

В. О. Курінським підготовлена перша у світі наукова монографія «Автодидактика», в якій комплексно вирішені наукові й методологічні питання самонавчання – автодидактики, і яка відкриває можливості створення теорії самонавчання. Саме останнє дає змогу у цьому освітньому просторі продовжити розвиток автодидактики в розрізі окремих спеціальностей. Слід наукові та методологічні підходи, що розглянуто в праці [8] в першу чергу спрямувати на вирішення проблеми організації ПСРС.

Список використаних джерел

1. Скиба М.Є. Моніторинг якості навчального процесу у вищому закладі освіти : монографія / М. Є. Скиба, С.Г. Костогриз, Г.В. Красильникова. – Хмельницький : ХНУ, 2009. – 219 с.
2. Костогриз С. Г. Розвиток поняття якості підготовки фахівців у вищих закладах освіти та її оцінювання / С. Г. Костогриз, Г. В. Красильникова, Г.С. Ткачук // Наукові записки Вінницького ДПУ ім. М. Коцюбинського. – Серія «Педагогіка і психологія». – 2010. – № 31. – С. 25–31.
3. Черепанов В. С. Экспериментальные оценки в педагогических исследованиях / В. С. Черепанов. – М. : Педагогика, 1989. – 215 с.
4. Костогриз С. Г. Болонський процес, академічна мобільність та навчальна дисципліна студентів / С. Г. Костогриз, Г. С. Ткачук // Університет на шляху болонських

перетворень: збірник науково-методичних праць / за загальною редакцією М. Є. Скиби, С. Г. Костоґриза. – Хмельницький : ХНУ, 2012. – С. 7–11.

5. Система внутрішнього забезпечення якості освітньої діяльності : зб. нормативних документів / упоряд. : В. І. Бегняк, В. Г. Красильникова : ХНУ, 2015. – 446 с.

6. Автомонов П. П. Дидактика вищої школи : підручник / П. П. Автомонов, – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – 368 с.

7. Янушкевич Ф. Технологія обучения в системе высшего образования / Пер. с польск. О. В. Долженко. – 2-е изд. – М. : ВШ, 1986. – 135 с.

8. Курінський В. О. Самоосвітні роздуми / В. О. Курінський, – К. : Товариство «Знання» України, серія 5 (ВДК), – № 11, – 47 с.

Стаття надійшла до редакції 02.04.2016 р.

ТКАЧУК А.

Хмельницький національний університет, Україна

ПРОБЛЕМЫ ВНЕАУДИТОРНОЙ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ И АВТОДИДАКТИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ИХ РЕШЕНИЯ

Переход украинского образования, науки и технологии к евроинтеграции обусловило необходимость обратиться к оптимизации и разработке методической системы организации внеаудиторной самостоятельной работы студентов. Многоаспектность задач по организации учебного процесса в вузах, основанного на Болонских принципах, требует новых идей и подходов, которые развивают перспективы поиска оптимальных технологий образования. Автор предлагает принципы автодидактики как технологии самообразования направить на решение проблемы организации внеаудиторной самостоятельной работы студентов.

Ключевые слова: автодидактика, внеаудиторная самостоятельная работа студентов, самообразование, дидактика высшей школы, образовательные технологии

ТКАЧУК А.

Khmelnytsky national University, Ukraine

PROBLEMS OUT-OF-CLASS INDEPENDENT WORK OF STUDENTS AND AUTODIDACTICISM SOLUTIONS

Ukrainian education's conversion, euro-integration of science and technology, educational system formation, being at high rates of continuous improvements, makes necessity to develop and optimize a methodical system of organization of beyond-class self-independent students' work. This work is treated as a mechanism which ensures fulfilling tasks stated within higher education by the Law of Ukraine "On higher education". Difficulty of tasks in organizing educational process in higher education institutions by Bologna's principles requires new approaches which give perspectives to search optimal technologies in educational activity. In Ukraine, no theoretical and methodological basis has been created for organizing national self-learning. The existing scientific and methodical materials in self-education didactics do not correspond to requirements of such projects as "Long Life Learning", distance learning, and Bologna's initiatives, neither at scientific nor methodological and methodical levels, in order to ensure the right of nationals to receive higher education. The author suggests directing principles of auto-didactics as a self-education technology at solving the problem in organization of beyond-class self-independent students' work. Auto-didactics as a branch of education pedagogics is a new one in pedagogical science. It also reflects a new paradigm in the higher education system. Particularly, this concerns the system of organization of beyond-class self-independent students' work. This is a theory of self-education which has never existed before, and which opens educational space named self-learning. That allows, within national educational space, developing auto-didactics' application in a series of separate scientific specialities. Scientific and methodological approaches of auto-didactics are to be directed at solving the problem in organization of beyond-class self-independent students' work.

Key words: autodidactica, extracurricular independent work of students, self-education, didactics of higher school educational technologies